

GALAMBOSI PÉTER

CSÁK UGRIN, A HŰSÉGES TARTOMÁNYÚR*

A XIII–XIV. század fordulója kiemelt korszaka a középkori magyar történelemnek. A tatárjárást követő fél évszázadban mélyreható, az addigi viszonyokat alapjaiban átrendező politikai és társadalmi változások mentek végbe Magyarországon. A központi hatalom megállíthatatlan hanyatlása maga után vonta a nagybirtokos arisztokrácia megerősödését, s ez a folyamat a század utolsó évtizedeire már annyira előrehaladt, hogy a legerősebb főurak kisajátították a politikai szférát, majd az Árpád-ház kihalásával az utolsó akadály is elhárult annak, hogy a központi hatalomtól függetlenedő nagyurak a korábbi években kiépített területiális magánhatalmukat intézményesítsék.

A területi hatalomra szert tevő nagyurakra a történetírás több fogalmat is használt, mint a *tartományúr*, az *oligarcha*, vagy a *kiskirály*, ugyanakkor ezeknek a kifejezéseknek az eltérő jelentéstartalma miatt sohasem lehetett egyértelműen behatárolni, hogy kik is tartoznak a vonatkozó kategóriába.¹ A vitatott személyek egyike Csák Ugrin, kinek tartományúri mivoltát azért volt szokás megkérdőjelezni, mert az oligarchikus viszonyok csúcspontján, az 1301–1310 közötti interregnum idején nem szegült szembe I. Károlylyal, hanem éppen legfőbb támogatója volt. Mellőzöttsége már csak azért is érthetetlen, mert jóval több volt, mint a XIV. század eleji nagyurak egyike. Noha neve már IV. Béla uralkodásának idején is felbukkant, az országos politika meghatározó szereplőjévé csak az 1270-es

* Jelen dolgozat az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékére 2016-ban készített szakdolgozatom átdolgozott változata. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Thoroczky Gábor tanár úrnak minden segítségért, amivel támogatott a dolgozat elkészítésében.

1 A problémát felismerve a magyar középkorkutatás emblematikus alakja, Kristó Gyula meghatározott kritériumok szerint próbálta meg leszűkíteni a kört. Álláspontja szerint a tartományurak/oligarchák azok a nagybirtokosok voltak, akik egy adott, más familiáris láncba be nem tagozódó familia élén álltak, s területük védelmében fegyveresen is szembeszálltak a királlyal. (Kristó, 1979. 139–144. p.) Mivel Kristó szempontjai nem váltak szakmai konszenzussá, a továbbra is aktuális kérdésre néhány évvel ezelőtt Zsoldos Attila igyekezett kielégítő választ adni. Szerinte a tartományi rendszer szerves része volt a középkori magyar államnak, ezért a királyi hatalom érvényesülésénél érdemes elválasztani a fogalmakat, tehát a tartományúrból akkor lett oligarcha, ha kizárta tartományából a királyi hatalmat, s annak funkcióit önkényesen gyakorolta. (Zsoldos, 2012. 350–352. p.)

évektől vált. Életútjában jól tükröződnek azok a folyamatok, melyek több mint negyvenéves politikai pályafutásának időszakát jellemezték, s mint korának meghatározó egyénisége, az eseményekben játszott szerepét vizsgálva a korszak egyes jelenetei is új megvilágításba kerülnek.

Megjegyzések a Csák-nemzetség Újlaki-ágának genealógiájához

Az Árpád-kor egyik legtekintélyesebb és legmeghatározóbb főúri nemzetsége a Csák volt. Ez már a *genus* eredetmondájából is kitűnik, hiszen középkori kútfőink rendre a honfoglalás idejéig vezetik vissza történetüket.² A Csákok címere oroszlánt ábrázol, ami többek szerint bizonyítékként szolgál a nemzetség honfoglalás kori jelenlétére, nemzetségi hagyományuk szerint pedig már a XI. század közepén is az udvar belső köreiben mozogtak.³ A nemzetség korai jelenlétére a legfontosabb bizonyíték, hogy korán szétszóródott, mert noha ősi szállásterületük a Fejér megyei Vértesben található, a XIII–XIV. század folyamán már több ág van jelen, melyek tagjai 25 megyében rendelkeztek birtokokkal.⁴

Az Újlaki-ág leszármazásának felvázolására első ízben Karácsonyi János tett kísérletet, azonban az általa bemutatott leszármazási rend több ponton is megkérdőjelezhető. Legfőbb hibája, hogy több esetben azonos generációba tartozó személyek, testvérek és unokatestvérek között teljesen más rokoni kapcsolatot tételezett fel, s az ebből adódó ellentmondásokat áthidalandó, több, források hiányában egyszerűen csak ismeretlennek titulált családtagot kreált. Mindezt már Engel Pál is felismerte, s noha a középkori magyar nemzetségek genealógiáját

-
- 2 Anonymus az egyik honfoglaló vezér, Előd fiától, Szabolcstól származtatja a nemzetséget. A névtelen jegyző szerint Árpád vezér Elődnek adta a Vértest, ahol Szabolcs unokája, Csák várat emelt. (SRH I. 61., 99. p.; Anonymus 24. p. 20. fej., 42. p. 50. fej.) Kézai művében szintén Szabolcs szerepel a nemzetség történelmi őseként, azzal az eltéréssel, hogy Szabolcs maga a honfoglaló vezérek egyike, s hogy a szerző saját kora egyik legjelentősebb *genus*ának előkelőségét hangsúlyozza, a honfoglaló vezérek felsorolásánál Szabolcsot említi másodikként, mint Árpád után a legjelentősebb kapitányt. (SRH I. 166. p.; Kézai 104. p. 28. fej.) A krónikás hagyományban szintén Szabolcs szerepel a honfoglaló vezérek között, s Csákvárt is ő maga alapította. (SRH I. 290. p.; KK. 29. p. 29. fej.)
 - 3 Az oroszlános címerre l. *Karácsonyi*, 1995. 1203–1205. p.; *Kristó*, 1973. 11. p. A Csákok nemzetségi hagyománya szerint a *genus* egyik ősi tagja, Csák fia György I. Béla királyt már annak lengyelországi tartózkodása idején is szolgálta: CD IV/1. 393. p. kritikája: RA 824.; *Pauler*, 1899. 597. p.; *Karácsonyi*, 1995. 314., 337. p.
 - 4 *Györfly*, 1998. II. 355. p.; *Karácsonyi*, 1995. 313–315. p.; *Kristó*, 1973. 12. p.

összefoglaló munkájában jelentős korrekciókat hajtott végre, maga is vétett hibákat.⁵

Karácsonyi egyik jelentős hibája, hogy a muhi csatában hősi halált halt Ugrin kalocsai érseket II. Bács fiaként tüntette fel. Az ág rokoni kapcsolataira egy András országbíró által 1240. december 20-án kiadott oklevél világít rá, mely szerint az országbíró egy olyan perben ítélt, melyben a vasvári Szent Mihály-egyház állt szemben II. Bács és Pócs fiaival. A gyermekeket a Csák nemzetség Ugodi-ágához tartozó Demeter, valamint Ugrin kalocsai érsek meghatalmazottja képviselte.⁶ Mivel közvetett módon a gyermekek egyik képviselője az ekkor már kalocsai érsek Ugrin volt, II. Bács és Ugrin apa-fia kapcsolata kizárható. Éppen ezért Engel már testvéreként tüntette fel őket, ugyanakkor két külön Pócs létét feltételezte.

Engel tévedésének egy 1270. szeptember 27-én kelt, V. István által kiadott oklevél volt az oka, amelyben Pócs, mint egykori szörényi bán kerül említésre.⁷ Engel úgy gondolta, hogy a vasvári perben érintett gyermekek apja nem azonos a IV. Bélát már hercegi korában is szolgáló Póccsal, s annak fiaként számolt vele. A tévedés oka tehát, hogy nem tudni, Pócs mikor viselte a szörényi báni méltóságot. A hibát Zsoldos Attila korrigálta, aki a név azonosságára és az időpontok egyezésére alapozva 1235-re datálta Pócs bánágát.⁸

Ebből kifolyólag a spalatói érseki székben 1244–1248 között ülő II. Ugrinnak a családfába illesztése sem helytálló. Karácsonyi már ott hibát vétett, hogy a kalocsai érsek Ugrint II. Bács fiaként tüntette fel, mivel azonban maga is nagybáty-unokaöcs kapcsolatról ír a két főpap között,⁹ hogy áthidalja a problémát, beiktatott egy ismeretlen nevű harmadik testvért I. Ugrin és Csák közé, hogy annak fiaként tüntesse fel II. Ugrint. Ez azonban teljességgel kizárt, hiszen ebben az esetben II. Ugrin spalatói érsek és a Karácsonyi által fel sem tüntetett Csák fia János unokatestvéreként egyazon nemzedék tagjai lettek volna, ezt azonban a politikai szereplésük között eltelt félszázévnnyi időkülönbség is lehetetlenné teszi. Mivel I. és II. Ugrin között nagybáty-unokaöcs kapcsolat állt fenn, ezért a spalatói érsek a kalocsai valamely testvérenek fia kellett, hogy legyen. Engel arra a téves

5 *Karácsonyi*, 1995. 319. p.; *Engel*: Genealógia (Csák nem 8. Újlaki ág)

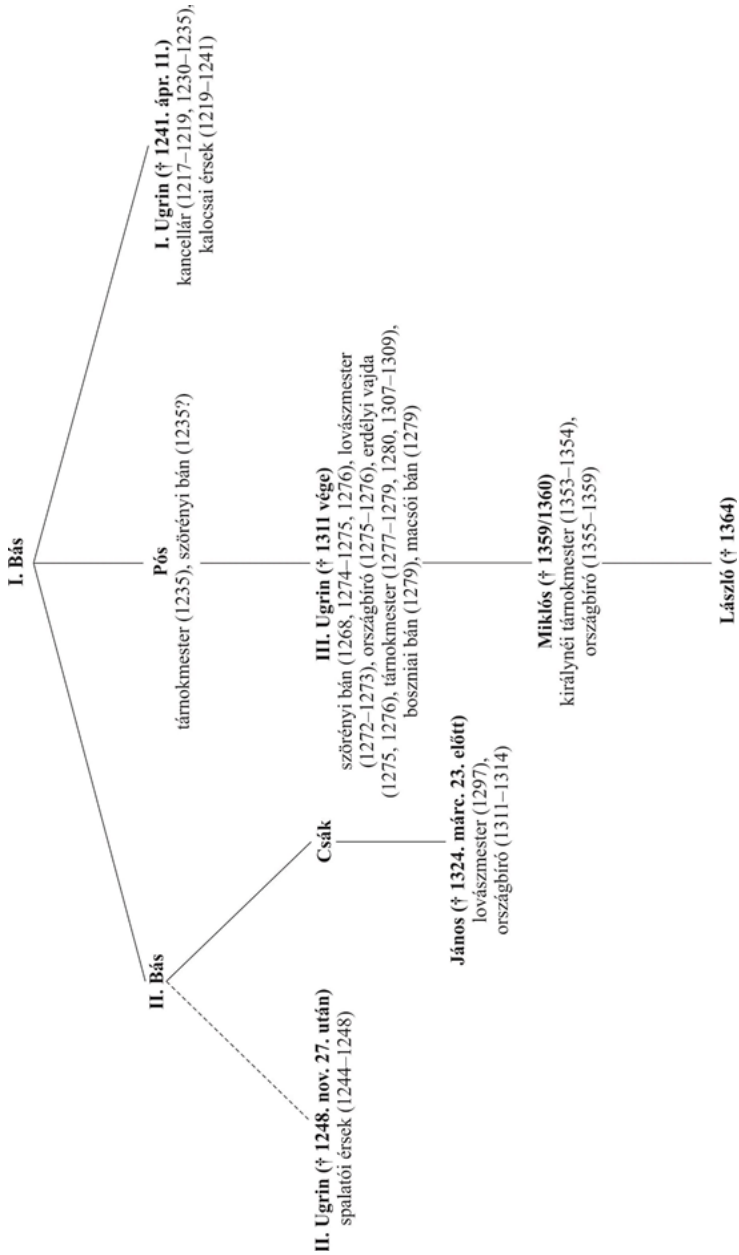
6 DF 279067.; DF 279246.; DF 262295. — Regesztáját Szöcs Tibor (MTA-SZTE-MOL-HIM Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) szíveségéből használhattam.

7 RA 1975.

8 Zsoldos szerint Pócs bánága 1235-re tehető, mert ekkor bizonyítottan tárnokmester és bácsi ispán volt. (*Zsoldos*, 2011. 49. p. 365. sz. jegyz.)

9 *Karácsonyi*, 1995. 359. p.

1. ábra. Csák-nemzetség Újlaki-ágának genealógiai táblája

álláspontra alapozva, hogy két külön Pós is élt, a spalatói főpapot az ún. *I. Pós* fiaként, az ún. *II. Pós* testvéreként tüntette fel. Mivel a két Pós azonos személy volt, két teljesen kizárható lehetőség állna elő: első esetben, Pósnak két Ugrin nevű testvére lett volna, ami már csak azért is lehetetlen, mert a spalatói érsek a kalocsai unokaöccse volt; második esetben Pósnak két Ugrin nevű fia lett volna, ami már önmagában irreális. Mindebből adódóan azt tartom valószínűnek, hogy II. Ugrin, Spalató érseke II. Bás, vagy az ő egyik ismeretlen testvérének fia volt.

Ugrin korai politikai szereplése és útja a bárók közé

A fentebb említett vasvári perben érintett egyik fiú Pós fia, valószínűleg Ugrin. Ezek szerint 1240-ben már élt, de még kiskorú volt. Politikai pályafutása — okleveles forrással alátámaszthatóan — 1268-ban kezdődött, amikor szörényi bánként adományozta a két faluból álló Nógrád megyei Petény birtokot familiárisának, Zsadány Dénesnek.¹⁰ A saját neve alatt kiadott oklevél azonban több kérdést is megválaszolatlanul hagy. A diplomát 1268-ban állították ki, de napi kelet nélkül, ami megnehezíti Ugrin elhelyezését a szörényi bánok sorában. A bánok archontológiája 1272-ig eleve hiányosan ismert, s Ugrin esetében különösen problémás, hogy 1263 és 1268 között egyáltalán nincs tudomásunk a szörényi bán személyéről; másrészt hogy 1268-ban Karászi Drug fia Sándor is viselte a méltóságot, s az ezt tanúsító oklevél szintén napi kelet nélkül maradt fenn.¹¹

Mivel az 1260-as évtizedet IV. Béla és fia, István szembenállása, s ennek következtében az ország megosztottsága alapjaiban határozta meg, szükségszerűen meg kell állapítani, hogy a két uralkodó konfliktusában Ugrin kinek az oldalára állt. Oklevelében „Béla király szeretetéből” (*ex dilectione Bele Regis*) eredeteti méltóságát, ez azonban nehezen egyeztethető össze azzal a ténnyel, hogy a szörényi bán kinevezésének joga ebben az időben István ifjabb király hatáskörébe tartozott. Szűcs Jenő éppen abból eredeztette István erejét, hogy nemcsak saját udvartartása, hanem egyben saját országbároi kara is volt, saját nádorral, országbíróval, valamint tárnokmesterrel, s az ország megosztásának következtében hozzá csatlakozott az országos főméltóságok közül az erdélyi vajda és a szörényi bán is. Álláspontja szerint Istvánhoz több neves és előkelő nemzetség sarja éppen

10 ÁÚO III. 192–193. p.

11 A szörényi bánok archontológiáját I. Zsoldos, 2011. 49–50. p. A Sándort szörényi bánként említő forrás: RA 1885.

azért csatlakozott, mert Bélától nem kaptak tisztséget. Ugyanakkor maga Szűcs is hangsúlyozta, hogy István, miután 1270-ben átvette az egész ország kormányzását, az udvari hivatalokat és a megyéispánságokat egykori párthíveinek osztotta ki.¹² Ugrin politikai szerepvállalásáról azonban István rövid, kétéves uralkodása idejéről nincs információnk.¹³

A két király szembenállását nagyban befolyásolta, hogy a politikai bázist jelentő nagybirtokosok többsége mind a két országrészben rendelkezett birtokokkal. Mindez elmondható Ugrinról is, azonban azok a területek, amelyek a Csáknemzetség Újlaki-ágának bázisai voltak, mint Valkó és leginkább Szerém megye, a két uralkodó háborúja után Béla fennhatósága alá kerültek.¹⁴ Logikus lépés lett volna Ugrin részéről, hogy a családi birtokbázist, amely számára politikai tökélet és súlyt garantált, úgy biztosítja, hogy annak a királynak fogad hűséget, aki az adott terület felett fennhatóságot gyakorol. Ezen a ponton megjegyzendő, hogy István adománylevelében Sándor, mint az 1268-ban aktuális szőrényi bán szerepel. Mivel a szőrényi bán kinevezésének joga István hatásköre volt, így a tisztségbe valószínűleg Ugrint is az ifjabb király helyezte. Elképzelhető tehát, hogy Ugrin viselte, akár évekkel előbb a méltóságot, majd miután elpártolt Istvántól, a báni címet Béla jóvoltából formálisan megtartotta. Talán ez tükröződhet abban, hogy Ugrin oklevelében hangsúlyozza Bélától nyert báni címét.

Miután 1272 nyarán Gutkeled Joachim és körei elrabolták, majd apja halála után királlyá koronázták IV. (Kun) Lászlót, Ugrin udvari méltóság birtokába jutott: 1272–1273 folyamán lovászmester és szerémi ispán.¹⁵ Az, hogy egy főúri összeesküvés, és az összeesküvők befolyása alatt megkoronázott gyermekkirály trónra lépése után gyakorlatilag azonnal a királyi tanács tagja lett, arra enged következtetni, hogy tagja volt annak a körnek, amely elrabolta és fogva tartotta Lászlót, majd megkoronázása után átvette az irányítást. 1272 novemberében,

12 Szűcs, 1993. 114–118., 148–149. p.

13 Wertner Mór a XX. század elején megjelent írásaiban azt hangoztatta, hogy Ugrin éppen azért nem viselt hivatalt V. István idején, mert korábban IV. Béla pártján állt. (Wertner, 1900. 104. p.; Wertner, 1909. 488–489. p.)

14 Szűcs, 1993. 115. p.; Zsoldos, 2007. 86. p.; Ugrin Béla területén Vas, Esztergom és Komárom megyében, István országrészében pedig Nógrádban, Szerémben és az erdélyi Fogarasban rendelkezett birtokokkal. (Pauler, 1899. 314. p.; Karácsonyi, 360–364. p.) A két király közötti békére l. Zsoldos, 2007. 82–91. p.

15 RA 2314., 2315., 2317., 2320., 2321., 2323., 2324., 2327–2332., 2334., 2335., 2344–2352., 2355–2357., 2362–2368., 2370–2372., 2375–2380., 2382., 2383., 2386–2392., 2395., 2411., 2414., 2422–2427.

miután a Csehországból hazatérő Kőszegi Henrik meggyilkolta Béla macsói herceget, az országban kitört a belháború, amit tovább tetőzött II. Ottokár cseh király támadása, s az erőviszonyok alakulásának megfelelően 1273 őszéig folyamatosan változott a királyi tanács összetétele.¹⁶ Ugrin ebben az időszakban mindvégig megtartotta tisztségeit, ami Pauler Gyula szerint politikai súlyát és tekintélyét mutatja. Álláspontját talán az cáfolja a legjobban, hogy több, Ugrinnál ekkoriban jóval meghatározóbb személy, mint Gutkeled Joachim, Kőszegi Henrik vagy Csák Máté az erőviszonyok pillanatnyi állása következtében viselt, vagy éppen nem viselt hivatalt, illetve a több évtizedes politikai múlttal rendelkező Rátót Roland és Kemény fia Lőrinc is valamennyi jelentős változás alkalmával átadták egymásnak a nádori széket.¹⁷ Velük ellentétben Ugrin ekkor még nem rendelkezett számottevő politikai múlttal, most először volt tagja a királyi tanácsnak, továbbá lovászmesteri tisztsége nem számított olyan jelentős pozíciónak, mint a nádori, országbírói vagy tárnokmesteri méltóság. Látható, hogy Ugrin politikai szerepe ebben az időben még nem volt különösebben jelentős, amit az is igazol, hogy hivatalviseléséről csak az uralkodói oklevelek méltóságsoraiból van tudomásunk, ahol azonban mindig a legutolsók között említik.¹⁸ Ugrin tehát vélhetően azért tudta megtartani hivatalát minden egyes változásnál, mert ekkor még nem volt annyira jelentős személy, hogy útjában állt volna bárkinek is.

1273 őszén végül a Gutkeled–Kőszegi-párt szerezte meg a hatalmat. Ugrin ekkor kényszerült távozni a királyi tanácsból, IV. László oklevele szerint hűtlenség és felségsértés miatt, mely mögött minden bizonnyal a hatalmat kisajátító főúri frakcióval történő szembekerülés húzódik meg.¹⁹ 1274 szeptemberétől újfent szőrényi banként tűnik fel az uralkodói oklevelekben, tisztségét 1275 nyaráig viselte.²⁰ Magától értetődő, hogy tisztségei elvesztése után alternatívák után tapogatózzon, s csatlakozzon egy olyan csoporthoz, melynek tagjaként lehetősége van befolyással bírni a Gutkeled–Kőszegi-párt által teljesen kisajátított politi-

16 Az eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü* I. 589–592. p.; *Kristó*, 1994. 16–19. p.; *Pauler*, 1899. 306–314. p.; *Szücs*, 1993. 282–284. p.

17 *Pauler*, 1899. 314. p.; *Zsoldos*, 2011. 20., 32., 46., 53., 63. p.

18 Ez alól egyetlen kivétel az az 1273-ból származó oklevél, amelyben megerősíti 1268-as adományát: *ÁÚO IX.* 107. p.

19 RA 2418. Az 1270-es évek anarchikus viszonyai között a felségsértési vádak nem voltak szó szerint értendők, a gyermek László cselekvésképtelensége okán azok számítottak hűségesnek, akik a kiskorú uralkodóra éppen befolyással bíró körökhöz tartoztak, s azok voltak a hűtlenek, akikkel azok szemben álltak. (*Kristó*, 1994. 18. p.)

20 RA 2557., 2558., 2562., 2566., 2595–2599., 2061., 2602.

kai életre, ugyanakkor Pauler állítása, mely szerint Ugrin volt a Csák-párt egyik szervezője, nem állja meg a helyét.²¹ A folyamatosan zajló pártharcok közepette ugyanis a Csákok 1274 nyarán egy-két hónapra átmenetileg magukhoz ragadták a hatalmat, ám ekkor Ugrin nem viselt tisztséget, márpedig ha valóban vezéralakja lett volna a szervezkedésnek, akkor valamely vezető pozíciót foglalta volna el, aminek az uralkodói oklevelek méltóságsoraiban nyoma maradt volna.²²

A Csák-párt fő szervezői a nemzetség Trencsényi-ágához tartozó fivérek, Máté és Péter voltak. Mivel ők főként az ország észak-nyugati részében rendelkeztek birtokokkal, olyan szövetségeseket kellett keresniük, akik az ország más területein jelenthettek bástyát politikájuknak. Az ellenpárt sikeres fellépéséhez ugyanis arra volt szükség, hogy tagjai mintegy bekerítsék az ellenoldal már javában épülő tartományait, mindenek előtt azért, hogy meggátolják azok további terjeszkedését.²³ 1274. szeptember 26–29. között a Fejér megyei Fövénynél a Csákok legyőzték ellenségeiket, kiknek egyik vezetője, Kőszegi Henrik holtan maradt a csatátéren. Ugrin ekkor, a szeptember 25–30. tájára datált uralkodói oklevelekben jelenik meg a távoli rokonok által vezetett szövetség soraiban.²⁴ A fővényi győzelem után a Csákok igyekeztek megragadni a lehetőséget, hogy végleg leszámolhassanak ellenségeikkel, a Kőszegi-hatalom felszámolására indított hadjárat azonban kudarcot vallott. A patthelyzet kompromisszumot szült, mely azonban csak látszólagos volt, az udvari hivatalok elosztása, s főként Kőszegi Miklós nádorsága bizonyította a Gutkeled–Kőszegi-párt túlsúlyát.²⁵

21 *Pauler*, 1899. 315. p. A Gutkeled–Kőszegi-párt 1273 őszi hatalomátvétele során létrejött egy bárói pártkormányzat, ami szükségszerűen indukálta egy ellenpárt létrejöttét. Ezek a főúri pártok a nagybirtokosok magánhatalmi érdekszövetségei voltak, melyek hatalma tömegbázis híján a szövetséges főurak familiáira és magánhadseregeire épült. (*Szücs*, 1993. 284–285. p.)

22 Az eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü* I. 592–594. p.; *Kristó*, 1994. 20–21. p.; *Pauler*, 1899. 315. p.; *Szücs*, 1993. 286. p.

23 *Szücs*, 1993. 291. p. Szücs szerint a Csák-pártot a politikai hatalom megszerzése mellett egyfajta koronahűséghez kötődő eszme is vezérelte, amely azon alapult, hogy a Gutkeled–Kőszegi-párt vezetői ekkoriban már szuverén tartományurakként kezdtek viselkedni, s ezért a Csákok jobban rászorultak a királyi hatalom oda-vissza ható támogatására. (*Szücs*, 1993. 285–287. p.) A Csák-nemzetség Trencsényi-ágának birtokaira l. *Karácsonyi*, 1995. 351–353. p.; *Kristó*, 1973. 17. p.

24 A fővényi (más helyeken bökénysomlyai vagy polgárdi) csatára l. *Györffy*, 1998. II. 385. p.; *Hóman–Szekfü* I. 593. p.; *Petrovics István*: Polgárdi csata. In: KMTL 551. p. Az Ugrin szörényi bánságát tanúsító oklevelek: 20. sz. jegyz.

25 Az eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü* I. 594–595. p.; *Kristó*, 1994. 22. p.; *Pauler*, 1899. 316–317. p.; *Szücs*, 1993. 287. p.

A hatalomból kieső Csákok minden bizonnyal számítottak rá, hogy ellenségeik előbb-utóbb a kompromisszum látszatára sem fognak adni, s tudták, hogy amint ez bekövetkezik, mindent eldöntő háborúra kerül sor a két oldal között. Mivel a főtisztségek birtokában az ország erőforrásainak javarésze a Gutkeled–Kőszegi-párt rendelkezésére állt a harcra való felkészüléshez, a Csákoknak mihamarabb lépniük kellett. Ugrin volt az, aki megtette az első lépést, mikor 1275 szeptember elején Fövénynél, az egy évvel korábbi ütközet helyszínén fegyveres támadást kísérelt meg végrehajtani a gyermek László nevében kormányzó Gutkeled Joachim és köre ellen. Minderről egy szeptember 27-én kiállított uralkodói oklevélből tudunk.²⁶ Politikai súlya ekkor már meghatározó volt, hiszen a diplomában név szerint említik mint az egyik fő hűtlent, ami természetesen nem az uralkodó, hanem az őt befolyásuk alatt tartó körök álláspontját tükrözi, akik Ugrint tartották a rivális oldal egyik kulcsfigurájának. Saját politikai szövetségében betöltött kiemelt jelentőségéről tanúskodik, hogy hadvezetői szerepet vállalt magára.

1275 késő őszén ismét a Csákok kerültek hatalomra. Ugrin egy december 4-én keltezett oklevélben erdélyi vajdaként, később, 1275. december–1276. február között országbíróként szerepel, majd 1276 február–június között újfent erdélyi vajdaként jelenik meg a forrásokban.²⁷ A hatalomba került Csákok egymás között osztották fel az udvari hivatalokat, s Ugrin ezekkel az osztozkodásokkal a legnagyobb méltóságok közé emelkedett, ami egyértelműen tükrözi a Csák-pártban betöltött kiemelt szerepét: Máté és Péter mellett a szövetség harmadik vezetője lett. Péter nádor Kőszegiek ellen indított újabb hadjárata lángokba borította az országot, a kudarc és a túlkapasok miatt a Csák-párt ismét kompromisszumra kényszerült.²⁸ Noha a Gutkeled–Kőszegi-párt túlsúlya egyértelmű, a Csákok is megtartottak néhány udvari hivatalt, egy napi kelet nélküli, 1276-ra datált oklevélben Ugrin ismételen szőrényi banként szerepel.²⁹

26 RA 2650. Ezt a megmozdulást a szakirodalom jellemzően úgy állítja be, mint két pozícióját vesztett, megkeseredett személy magánakcióját, akik így kívántak elégtételt venni azért, mert megfosztották őket tisztségüktől: *Kristó*, 1994. 23. p.; *Pauler*, 1899. 318. p. Szűcs helyesen ismerte fel, hogy a támadás a Csák-párt tudatos megmozdulása volt (*Szűcs*, 1993. 287. p.)

27 1275. december 4–10.: RA 2659–2661. 1275. december–1276. február.: RA 2662–2666., 2687. 1276. február–június: RA 2708., 2710., 2711.

28 Az eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü* I. 594. p.; *Kristó*, 1994. 23–24. p.; *Pauler*, 1899. 322–324. p.; *Szűcs*, 1993. 287–288. p.

29 RA 2752.

A területi hatalom megalapozása

1277-ben az ellenoldal felbomlása után a Csákok sikeresen megszilárdították hatalmukat, Ugrin tárnokmester lett, s emellett rövid ideig bányai ispánként is feltűnik.³⁰ 1279-ben a macsói és a boszniai bánság élén találkozunk személyével, egy július–augusztus tájára datált uralkodói oklevélben, mint tárnokmester, „Macsó és Bosznia bánja és ura” (*bano et domino de Macho, et de Bozna*) szerepel. Ugyanezen év decemberében, mint tárnokmester és „Bosznia ura” (*dominus de Bozna*) ítélezik a vasvári káptalan javára. Az, hogy Ugrin a délvidéki melléktartományok *dominus*aként jelenik meg a forrásokban, minden bizonnyal túlmutat az egyszerű báni pozíción, valamilyen többlethatalmat takar, s mindez valószínűleg a Csákok és a Gutkeledék között 1278 nyarán, jól felfogott érdekek mentén létrejött megegyezéssel áll összefüggésben.³¹ A Csákok minden bizonnyal nem hagyták figyelmen kívül, hogy azok, akikkel kiegyeznek, a korábbi években esküdt ellenségeik voltak. A bizalmatlanság joggal feltételezhető, s a Csákok mint hatalomban lévő főúri csoport, jelentős helyzeti előnnyel rendelkeztek, így lehetőségük volt arra, hogy elejét vegyék olyan nem kívánt fejleményeknek, melyek akkor következnenek be, ha a szövetség nem maradna tartós. Ez lehet az oka annak, hogy a források közvetlenül a kiegyezést követően tanúskodnak Ugrin báni pozíciójáról, s ez tükröződhet abban, hogy a fentebb említett, 1279 nyarára datált királyi oklevélben Gutkeled Miklós csak mint Szlavónia bánja, míg Ugrin mint Macsó és Bosznia bánja és ura szerepel. A déli országrészben Ugrin testesítette meg a Csákok hatalmát, s hogy vezető szerepüket megőrizték, Ugrin ezen

30 RA 2823–2825. A nyitrai határvarispánságot illetően Ugrinnak nem voltak különösebb ambíciói, lényegében a Kőszegiek hatalomból történő kiszorításakor a tárnokmesteri hivatallal együtt a bányai ispánságot is átvette Kőszegi Jánostól. 1278 márciusában már szövetségese, az észak-nyugati térségben eleve komoly pozíciókat bíró Máté viselte a tisztséget. (*Zsoldos*, 2011. 131. p.)

31 IV. László 1278. június 19-én, Csanádon kelt oklevelében nyilvánította ki, hogy visszafogadja kegyébe Joachim fivéreit, s ezt a Csákok vezetői (Máté, Péter, Ugrin és István) maguk is aláírták, ami mutatja, hogy a király lényegében az ő szándékuk szerint intézkedett: RA 2870. Joachim 1277-ben a Baboníccal vívott háborúja során életét vesztette, s ezt követően a Kőszegiek és a Baboníccok szövetséget kötöttek, mely a Drávántúl érdekszférakra osztását hivatott szolgálni. Ezzel a Gutkeledék politikai és társadalmi státusza végveszélybe került, létérdekké vált a kiegyezés, melyre a Csákok is hajlottak a Kőszegiek lehető leghatásosabb elszigetelésének érdekében. Hogy Ugrin báni pozíciói a Csák–Gutkeled kiegyezéshez kötődhetnek, abból gyanítható, hogy a megegyezést tanúsító oklevélben még csak mint tárnokmester szerepel, majd közvetlenül utána bánként is feltüntetik a források: RA 2942., 2945., 2946., 2981., 2985.

erőfölényét a megegyezés után is garantálni kellett. Ezek a negatív fejlemények végül nem következtek be, mert 1278 végén, mikor a pápa legátusa, Fülöp fermói püspök Magyarországra érkezett, az események új irányba haladtak tovább.

IV. László és Fülöp konfliktusa megosztotta a főurakat.³² A király és a legátus viaskodásaival párhuzamosan változások mentek végbe a királyi tanács összetételét illetően, amelyek Ugrint is érintették. Ahogy arról fentebb szó volt, Ugrin 1279 decemberében tárnokmesterként ítélkezett a vasvári káptalan javára. Azonban egy 1279-es, vélhetően szintén decemberben kiállított oklevélben Aba Lőrinc szerepel a tisztségben, majd 1280 tavaszán Ugrin ismét tárnokmesterként tesz adományt egy familiárisának, Gyula-Zombor Erdőnek.³³ László, miután 1279 szeptemberében nem tudta megakadályozni a budai zsinat megtartását, ejtette azon báróit, akik nem támogatták törekvéseit, októberben azonban meghátrálni kényszerült. Mivel a legátus és a király együttműködésének helyreállítása volt a cél, teljesen logikus volna, hogy azok a bárók, akik azért kényszerültek távozni hivatalukból, mert a legátus pártját fogták, újra elfoglalják helyüket a királyi tanácsban. László azonban 1279 végén elfogatta Fülöp legátust, s ekkor újra változtathatott a királyi tanácson: ekkor került Lőrinc Ugrin helyére. A főurak azonban válaszul foglyul ejtették a királyt, s az elmozdított bárók visszatértek tisztségeikbe.³⁴ 1280 nyarán László radikális átalakításokat hajtott végre a királyi tanácson, minek következtében Ugrin három év után végleg felállni kényszerült a tárnokmesteri székből.

Kegyvesztettsége nem csak a körülményekből következethető ki, azt források is alátámasztják. László 1280-ban egy olyan birtokot kobzott el Ugrin egyik familiárisától, melyet korábban a leköszönő tárnokmester közbenjárására adományozott neki.³⁵ III. András az 1291 márciusában tartott gyulafehérvári gyű-

32 László és Fülöp konfliktusára l. *Hóman-Szekfü* I. 601–605. p.; *Kristó*, 1994. 28–32. p.; *Pauler*, 1899. 350–370. p.; *Szücs*, 1993. 302–309. p.

33 A tárnokmesterek archontológiáját l. *Zsoldos*, 2011. 61–64. Ugrin bíraskodása: UB II. 141. p. Az Aba Lőrincet tárnokmesterként említő oklevél: RA 3019. Ugrin adománya: ÁÚO IX. 281–283. p. Az adományban szereplő Nógrád megyei Petény birtokot Ugrin 1268-ban Zsadány Dénesnek adományozta, ennek következtében elhúzódó birtokper vette kezdetét, mely végül 1300-ban azzal zárult, hogy Dénes 225 márkát fizetett Erdőnek, aki így lemondott a birtokról: ÁÚO X. 264., 402. p.; *Györfly*, 1998. IV. 284.p.; *Karácsonyi*, 1995. 361., 560–561., 1072. p.

34 Zsoldos szerint a László által 1279 szeptemberében elmozdított bárók nem októberben, csak a király fogsága idején vették vissza hivatalaikat. (*Zsoldos*, 1997. 82–84. p.)

35 A királyi tanács átalakítására l. *Zsoldos*, 1997. 85–86. p. László a Nógrád megyei Losonc birtokot vette el Kacsics Miklóstól, s Dénes volt nádor fiának, Dénesnek adományozta. Az ügyet az teszi érdekessé, hogy Dénes korábban már rendelkezett a birtokkal, de László Ugrin

lésen visszajuttatta Ugrinnak a Fogarasföldön található Fogaras és Szombathely birtokokat, melyeket Ugrin apjától örökölt, ám jogtalanul elvettek tőle. Noha forrás nem támasztja alá, hogy ezeket a birtokokat László vette el Ugrintól, az intézkedés azt a politikai programot tükrözi, amelyet az 1290-es óbudai gyűlésen meghatároztak. Márpedig az óbudai gyűlésen kiadott dekrétum 7. és 8. cikkelyei IV. László intézkedéseinek, többek között az általa jogosan és jogtalanul tett adományok felülvizsgálatáról és bizonyos esetekben felülírásáról rendelkeznek.³⁶

Az Ugrin által kormányzott macsói és boszniai bánóság 1280–1284 között Kun Erzsébet anyakirályné hercegségéhez tartozott. Zsoldos hívta fel a figyelmet arra, hogy szoros összefüggés van az anyakirálynéi dukátus létrehozása és a belpolitikai válság között, s komolyan számol annak lehetőségével, hogy Erzsébet konkrétan Ugrin helyébe lépett a délvidéki tartományok vezetését illetően. Mivel az elmúlt években stabilan birtokolt kormányzati pozíciókat, Ugrin valóban a déli országrész egyik leghatalmasabb főurává vált, így miután szembe került az uralkodóval, szükségessé vált a központi hatalom erősítése a térségben. Ugrin valószínűleg egy tömbben irányította a macsói és boszniai bánóságot, ezért célszerűtlen volt új bánokat kinevezni, s mivel a hatalomba újonnan bejutott csoportok nem tudták volna ellensúlyozni Ugrin délvidéki befolyását, az egyetlen és legbiztosabb megoldást az jelentette, hogy a dinasztia egyik tagját területi hatalomhoz juttatták, márpedig László idejében az egyetlen erre alkalmas személy Erzsébet anyakirályné volt.³⁷

Az 1280-as években csupán Ugrin birtokügyeiről tanúskodnak a források: 1284-ben familiárisának tett adományt, majd 1287-ben Pozsega megyében szerzett birtokot.³⁸

Karácsonyinak minden bizonnyal igaza van abban, hogy Ugrin az 1270-es évek végétől már állandó jelleggel a Száva mentén működött. Az Újlaki Csákok elsődleges bázisa Szerém megye lehetett, maga Ugrin is 1272-ben a lovászm-

kérésére Miklósnak adta, holott Miklós szülei korábban hűtlenségük miatt veszítették el azt: RA 3058.; Györffy, 1998. IV. 269. p. Ahogy Ugrin elesett a tárnokmesteri széktől, egy közbenjárására kiosztott birtokadomány esetében rögtön bebizonyosodott a kedvezményezett jogosultlansága. Mindez félreértelmezhetetlen jele a kegyvesztettségnek.

36 Bertényi, 2000. 285. p.; Szűcs, 1993. 322–326. p.

37 Zsoldos, 2005. 165–171. p. Már Kristó rámutatott, hogy Erzsébet délvidéki tevékenysége nem a területi kormányzást gyakorló hercegnői titullussal, hanem a királynéi méltósággal függ össze, s Erzsébet dukátusa azon dinasztikus országfelosztások közé tartozik, melyek a központi hatalmat kívánták erősíteni. (Kristó, 1979. 31., 51. p.)

38 1284: ÁÚO IX. 143. p.; RA 3309. 1287: CD VI/2. 411. p.

teri hivatal mellett szerémi ispánként jelent meg a politika porondján. Tán nem véletlen, hogy a szerémi ispánok sora a Csákok hatalmának megszilárdulásával szakad meg.³⁹ Elképzelhető, hogy Ugrin ekkor már saját kezébe vette a terület irányítását, s kegyvesztettsége után ide húzódott vissza. Ugyancsak Karácsonyi nyomán terjedt el az az elképzelés, mely szerint Ugrin tárnokmesterként és bánként helyezte át székhelyét a Valkó megyei Újlakra, és építtette fel a várat.⁴⁰ Az 1270-es években Magyarországon várépítési láz bontakozott ki, a várépítés magas költségeit azonban csak a leggazdagabb főemberek, az országos főtisztviselők viselői tudták finanszírozni. Ugrin eleve gazdag főúri családból származott, s az elmúlt években stabil kormányzati pozíciókkal rendelkezett. Nem volna meglepő, hogy mint nagybirtokos és a politikai élet meghatározó alakja, aki az ország egy meghatározott területén jelentős befolyással bír, maga is építtet egy várat, amely központjaként szolgál. Ennek szükségességét kegyvesztettsége, és a befolyása ellensúlyozására létrehozott anyakirálynéi hercegség szomszédsága is fokozta. A források alapján ugyanis elmondható, hogy Kun Erzsébet megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát Pozsega és Valkó megyékre, s ha abból indulunk ki, hogy dukátusa Ugrin befolyását volt hivatott ellensúlyozni, joggal feltételezhető Ugrin térnyerése a térségben.⁴¹

Noha már az 1287-es birtokügylet is igazolja, hogy Ugrin megvetette a lábát Pozsegában, befolyásának kiterjesztését az bizonyította a legjobban, hogy 1293-ban pozsegai ispánként tért vissza a politikai színtérre. III. András 1293. július 11-én kiadott okleveléből tudjuk, hogy Ugrin, aki 1292-ben azért ment a Tenger mellékre, hogy a király anyját, Thomasina Morosinit az országba kísérje, hűtlen bárók fogságába esett, ahonnan Baboníc Radiszló bán szabadította ki a király parancsára.⁴² Az, hogy András Ugrint küldte a tengerpartra édesanyja elé,

39 *Karácsonyi*, 1995. 362.p. A szerémi ispánok archontológiáját l. *Zsoldos*, 2011. 207. p.

40 *Karácsonyi*, 1995. 362. p.; *Szovák Kornél*: Ugrin 2. In: KMTL 697. p.; *Tóth*, 2001. 26. p. A várat csak 1364-ben említik először, mikor I. (Nagy) Lajos az Újlaki-Csákok kihalta után egy csere során Kont Miklós nádornak adta. (*Engel Pál–Feld István*: Újlak. In: KMTL 698. p.)

41 A várépítési hullámról l. *Fügedi*, 1977. 36–41. p.; *Fügedi*, 1986. 138–143. p.; Erzsébet királyné tevékenységére: *Kristó*, 1979. 31. p.

42 RA 3935. A XIX. század végén vita tárgyát képezte, hogy az anyakirálynéért küldött személy azonos-e Csák Ugrinnal. Pauler szerint a forrásban szereplő Ugrin mester azzal a királynéi emberrel azonos, aki Fenenna királyné egyik 1291-ben kiállított oklevelében is szerepel. (*Pauler*, 1899. 577. p. 328. sz. jegyz.; RD 263.) Karácsonyi az uralkodó oklevelének információit úgy hozta összefüggésbe, hogy András a veszélyes küldetés végrehajtásáért jutalmul nevezte ki Ugrint pozsegai ispánnak. (*Karácsonyi*, 1995. 362. p.)

sokat elárul a főúr területi befolyásáról. András egész uralkodását beárnyékolta, hogy külföldön nem ismerték el az Árpád-ház sarjának, s azok a külföldi dinasztiák, amelyek igényt tartottak a magyar trónra, a belpolitikai anarchiát kihasználva igyekeztek támogatókat szerezni a nagybirtokosok közül. A nápolyi Anjouk a Kőszegiek mellett több, Andrástól elforduló délvidéki főurat nyertek meg ügyüknek.⁴³ Az Ugrin felügyelte Valkó–Szerém vidék és a drávántúli oligarchák területei között Pozsega volt az ütközőzóna. Mindebből egyértelmű, hogy az Adria felől érkező Thomasina számára az Ugrin által felügyelt megyék jelentették a legközelebbi biztonságos területet. Pozsegai ispánnak is azért nevezte ki András, hogy biztosítsa a megyét, hiszen az a Thomasina számára kialakított hercegség központi területe lett.

Az először Thomasina, majd halála után fivére, Albertino Morosini által irányított dukátus akadályt jelentett Ugrinnak territoriális befolyása kiterjesztésében. Thomasina a Duna vonalától az Adriáig szinte uralkodói jogkörrel gyakorolta a hatalmat és sikerrel harcolt a délvidéki oligarchák ellen. Székhelyét Pozsegavárotra rendezte be, okleveleit is itt bocsátotta ki, s tényleges joghatósággal bírt Valkó megyében is. A dukátusban őt követő Albertino a hercegség mellett a pozsegai ispáni címet is megkapta.⁴⁴ Ugrin központja ekkor már Újlakon sejthető, s mivel semmi jel nem utal arra, hogy a Morosini-hercegség hatalma elért volna a Szerémségig, Ugrin valószínűleg szilárdan tartotta kezében Szerém megyét és az Újlak vonzáskörzetébe tartozó Kelet-Valkót, ugyanakkor nyugati irányú terjeszkedése akadályba ütközött.

Ugrin katonai erejét bizonyítja András 1298. július 13-án kiadott oklevele. A forrás szerint Ugrin familiárisaival átkelt a Száván, és a Macsót elfoglaló, s onnan az országba betörni szándékozó tatárokat legyőzte, s hűsége jelül két kivégzett tatár fejét Budára küldte. A harcban szerzett érdemeikért András a Valkó megyei Pabar falut és a hozzá tartozó területeket adományozta Ugrin szervienteinek.⁴⁵

43 A Kőszegiek lázadását a váltotta ki, hogy az előző évi osztrákok elleni háborút lezáró béke értelmében le kellett volna rombolniuk több fontos várat. (*Hóman–Szekfü* I. 610–611. p., 616–617. p.; *Pauler*, 1899. 401–409., 425–433. p.) A trónra igényt tartókra I. *Csukovits*, 2012. 41–57. p.; *Hóman–Szekfü* I. 611–613., 617–618. p.; *Pauler*, 1899. 422–425. p.

44 *Kristó*, 1979. 31–32. p.; *Zsoldos*, 2005. 172–174. p.; Thomasina oklevelei: RD 286., 290., 291.

45 RA 4182. A tatár támadás időpontja nem tisztázott, a forrás nem utal arra, hogy az események mikor, milyen régen történtek. *Pauler* a tatárveszélyt külpolitikai összefüggésekbe kívánta ágyazni, s szerinte Macsót elfoglalására akkoriban került sor, mikor az 1290-es években a tatárok jelentős befolyással bírtak Bulgáriában. A konkrét támadás időpontját 1297–1298 fordulójára teszi, s ezt arra a két tényezőre alapozza, hogy a tatárok jellemzően télen indították

Mindebből tökéletes képet kapunk Ugrin erejéről és politikai súlyáról. Az oklevél mint „országunk leghűbb bárója” (*regni nostri baro fidelissimus*) említi, holott ebben az időben semmilyen méltóságot, még csak ispánságot sem viselt, ami mindenképpen személyének jelentőségére vet fényt. Azzal, hogy familiárisainak birtokadományt kért, saját hatalmát kívánta kiterjeszteni további területekre. A legfontosabb, amit a forrás elárul, hogy Ugrin elég erős volt ahhoz, hogy fegyveresen is megvédje területét, ugyanis a tatárok által elfoglalt Macsótól közvetlenül északra már az általa felügyelt Szerémség található. Ugrin a XIII–XIV. század fordulóján már azoknak a területi magánhatalommal rendelkező főuraknak a sorát gyarapította, akik mind politikai, mind fegyveres úton szilárdan kezükben tarták tartani az általuk felügyelt területeket.

Ugrin és az Anjou-párt

A krónikáshagyomány szerint Ugrin is azok között a nagyurak között volt, akik III. András uralkodása idején a pápától kértek új királyt. Ezt látszik megerősíteni II. Károly nápolyi király 1300. február 10-én kelt levele, amely név szerint említi azokat a főurakat, akik tanácsára útnak indította unokáját, a mindössze tizenkét esztendőös Carobertot.⁴⁶

Ugrin azonban nem csak egyike volt az Anjoukhoz húzó nagyuraknak, hanem az 1290-es évek végére a szervezkedés egyik vezetőjévé vált. Ezt támasztja alá, hogy egyik familiárisa, Benedek, a magyar urak követeként többször járt Itáliában az Anjou herceg Magyarországra hívásának érdekében, és hogy 1300 augusztusában, amikor Károly magyar földre érkezett, a gyermek trónkövetelőt Ugrin vette

hadjárataikat, valamint András itineráriuma szerint az uralkodó ebben az időintervallumban tartózkodott Budán, ahová Ugrin a fejeket küldte. Érvelésében azt is megjegyzi, hogy a nyári melegben a bomló tetemfejeket nem lehetett volna a déli határvidékről Budára szállítani, arra csakis a téli hidegben volt lehetőség. (Pauler, 1899. 449., 580. p. 348. sz. jegyz.) Karácsonyi szerint az ütközetre 1291-ben került sor. Ezt a lehetőséget Dragutin István szerb uralkodó ambícióval szokás összefüggésbe hozni, aki 1284-ben vette át Kun Erzsébettől a macsói és a boszniai területek irányítását. Fő politikai törekvése az volt, hogy a többi délvidéki bániságot is uralma alá vonva létrehozzon egy a testvérétől, Milutintól független szerb államot. Feltételezik, hogy ennek megakadályozására 1291-ben Dorman és Kudelin barancsi főurak hívták be a tatárokat, s elképzelések szerint ez volt az a tatár támadás, amelyet Ugrin a Száva egyik révénél visszavert. (Karácsonyi, 1995. 362. p.; Rokay Péter–Takács Miklós: Macsó. In: KMTL 210. p.)

46 SRH I. 477. p.; KK 119. p. 186. fej. II. Károly levele: CDCr VII. 367. p.

gyámsága alá.⁴⁷ Mindebből egyértelmű, hogy noha 1298-ban Ugrin még hűsége jeléül küldte Budára Andrásnak a tatárfejeket, szilárd és tudatos elhatározásból fordult el a magyar királytól. Ahogy arról fentebb szó volt, a Morosini-dukátus földrajzilag átfedésben volt Ugrin érdekszférájával, s a központi hatalom megjelenése a befolyása alá vont vagy vonni kívánt területeken sértette érdekeit.⁴⁸ András 1298-as adománya után nincs több információnk Ugrin és a központi hatalom együttműködéséről. Nem volt azok között a bárók között, akik lepecsételték az 1298. évi dekrétumot, így joggal kereshetjük a bárók azon csoportjában, kiket a rákosi gyűlés diszkriminálni kívánt.⁴⁹ Azt, hogy Ugrin András uralmának végén már nem működött együtt a fennálló politikai rendszerrel, az is bizonyítja, hogy 1300-ban nem jelent meg a bíróságon, hogy szavatolja az esztergomi káptalan jogát egykori esztergomi palotájára.⁵⁰

Ugrin volt Károly elsősorú világi támogatója, ezt tükrözte Kristó Gyula kutatása is, aki elsősorban az okleveles forrásanyagra alapozva vázolta fel az Anjou uralkodó főúri elitjét. Kiemelt szerepére fontos forrás a Pozsonyi Krónika, melynek a XIV. századi krónikakompozícióhoz képest egyedülálló információi rendre Ugrin személyének jelentőségét hangsúlyozzák, s ebből kifolyólag komolyan számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a szöveg a Csák-nemzetség Újlakiágának, talán konkrétan Ugrinnak a környezetében keletkezett.⁵¹ Ennek megfe-

47 Ugrin kiemelt szerepére Károly táborában I. *Kristó*, 1999. 44. p. A Benedek szolgálatait részletező oklevél: AOKt. I. 611. sz. Hogy Ugrin familiárisa volt, az abból egyértelmű, hogy szerémi birtokos volt, és Károly második, 1309-es koronázásán Ugrin képviselőjeként jelent meg. (AOKt. II. 668. sz.; *Kristó*, 1999. 58–59. p.)

48 III. András 1298 őszén szerződést kötött őt, hozzá hűséges báróval. Szűcs mutatott rá, hogy ezekkel a szerződésekkel András lényegében hídfoállításokat létesített az ország minden pontján a központi hatalom stabilizálása és az oligarchák cselekvőképességének korlátozása érdekében, s álláspontja szerint a Morosini–hercegség is egy ilyen hídfoállítás volt. (*Szűcs*, 1993. 339–341. p.) Ennek fényében még jobban látszik, hogy a dukátus mennyire sértette Ugrin érdekeit.

49 Az 1298. évi gyűlés egyik legérdekesebb momentum a bárók érintettsége. Noha a vezető szerep a nemesség e megkülönböztetett felsőbb csoportját kizárták a gyűlésről, a dekrétumot bizonyos bárók is ellátták pecsétjükkel. A báró fogalmát a gyűlés saját érdekeinek megfelelően hol tisztelettel, hol diszkriminatívan alkalmazta az oligarchák elleni sikeres fellépés érdekében. (*Bertényi*, 2000. 298–302. p.; *Gerics*, 1987. 296–302. p.; *Szűcs*, 1993. 332–337. p.)

50 MES II. 479. p. Ugrin esztergomi palotáját 1273-ban elkobozták és Walter budai bírónak adták, mert Ugrinnak tartozása volt Walter felé. (RA 2418.) A palotát később visszaszerezte, de 1279-ben 200 márká értékben eladta azt az esztergomi káptalannak. (*Györffy*, 1998. II. 264. p.)

51 *Kristó*, 1999. 42–43. p. (Táblázat) A Pozsonyi Krónika máig mérvadó kritikai vizsgálata során Domanovszky Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy a forrás vélhetően Ugrin vagy utódai megrendelésére készülhetett. (*Domanovszky*, 1905. 518–526. p.)

lelően a Károly pártjához csatlakozó főurak sorrendjében az első helyen említi, ezzel lényegében egyfajta *pártvezér*ként tünteti fel.⁵²

A Pozsonyi Krónika megemlíti, hogy Ugrin átadta Károlynak Pozsegavárát.⁵³ Ezzel a formális gesztussal hűségét kívánta demonstrálni, ugyanakkor Pozsegavár nem sokkal korábban hercegségi központ lévén, feltételezhető, hogy itt kívánt udvart kialakítani a rábízott trónkövetelő számára. Bármi is volt Ugrin eredeti terve a szárnyai alá vett gyermekkel, mindazt keresztül húzta III. András váratlan halála, melynek híre még Zágrábban érte Károlyt és köreit. Ugrinnak minden bizonnyal jelentős szerepe volt Károly 1301-es elkapkodott és szabálytalan koronázásában. Mint az 1270-es évek bárói pártharcainak veteránja, bizonyára eleve-nen élt emlékeiben, hogy egy gyermekkirály gyámjának szerepében tetszelegve mekkora hatalomra lehet szert tenni.⁵⁴

Ugrin hathatósan támogatta Károlyt a trónharcok során. 1302-ben részt vett Buda ostromában, s valószínűleg jelentős része volt a Károly és Habsburg Albert között létrejött szövetség megszületésében, ugyanis az ő familiárisa, a diplomáciai feladatokat már korábban is ellátó Benedek volt az, aki Albert udvarába sietett. A szövetségre esküt tett világi főméltóságok élén Ugrin állt, ami arra utal, hogy Benedek nem csak Károly alattvalójaként, hanem Ugrin familiárisaként járt el.⁵⁵

A Pozsonyi Krónika ugyancsak egyedülálló módon tudósít arról, hogy Ugrin milyen szerepet játszott Károly másik ellenfele, a Kán László fogságába esett Wittelsbach Ottó bajor herceg félreállításában. A vonatkozó szövegrész szerint

52 A krónikáshagyomány megőrizte, hogy az Árpád-ház magszakadása után az ország bárói két táborra oszlottak, egyesek Károlyt, míg mások a cseh Vencelt támogatták. A Károlyhoz csatlakozó főurak között Csák Ugrin, Csák Máté és Aba Amadé nevét említi a hagyomány. (SRH I. 479. p.; KK 120. p. 188. fej.; SRH II. 47. p.; KM 33. p. 78. fej.)

53 SRH II. 48–49. p.; KM 34. p. 82. fej. A vár átadása valóban megtörtént, Károly egy oklevelével említi Ugrin familiárisa, Garai Pál szolgálatai között (AOkt. II. 855. sz.)

54 Az eseményekre bővebben: *Höman–Szekfü* II. 42–44. p.; *Bertényi*, 1987. 35–36. p.; *Csukovits*, 2012. 62. p.

55 Vencel 1302. szeptember 26-án, Budán kelt oklevelében tett adományt híveinek, kik ellenálltak az ostromnak. A Károly-párti hűtlenek sorában első helyen említi Ugrint, amiből látszik, hogy az Anjou herceg támogatói között elfoglalt kiemelt pozíciója a magyar politikai színtéren jelenlévő összes csoport számára egyértelmű volt. (AOkt. I. 287. sz.) Az osztrák szövetségre és Benedek követségére I. AOkt. I. 644. és 611. sz. A szakirodalomban általánosan hangoztatott bizonyíték Ugrin kiemelt szerepére, hogy első helyen áll a szövetséget megkötő világi főméltóságok sorában, de Benedek szerepe felett rendre elsiklanak (*Domanovszky*, 1905. 522. p.; *Bertényi*, 1976. 112. p.; *Karácsonyi*, 1995. 341. p.; *Kristó*, 1999. 45–48. p.; *Szovák Kornél*: Ugrin. In: KMTL 697. p.)

ugyanis az erdélyi oligarcha Szegednél Ugrinnak adta át a foglyul ejtett királyt, aki ezt követően kiűzte azt az országból.⁵⁶ A jelenet hitelessége kérdéses, egyértelmű a Krónika azon szándéka, hogy felnagyítsa Ugrin szerepét, akit lényegében úgy állít be, mint aki elűzte az országból Károly utolsó vetélytársát. Amennyiben azonban mégis megtörtént eseményről van szó, s László tényleg kiadta Ottót a Károly-pártnak, akkor a fogoly átvételére egyedül Ugrin volt alkalmas, hiszen amellett, hogy Károly elsősorú világi támogatója volt, tartománya közel feküdt Szegedhez, s a Borsák — akiknek érdekszférája még viszonylagos közelségben volt — ugyan 1307 őszén Károly hűségére tértek, korábban Ottót támogatták.⁵⁷ Noha a fogolyátadásról szóló információ hitelessége kérdéses, nem ez volna az egyetlen Kán Lászlóval kapcsolatos eset, ahol Ugrin felbukkan: 1307-ben Vince kalocsai érsek Károly és Ugrin kérésére vonta vissza a kiközösítést Péter erdélyi püspök ellen, mert az nem érvényesítette az egyházi büntetéseket Lászlóval szemben.⁵⁸

Azzal, hogy Ottót elűzték Magyarországról, Károly vetélytárs nélkül maradt, s miután Gentilis legátusnak köszönhetően a nagyurak elismerték királyuknak, és Kán László is visszaszolgáltatta a Szent Koronát, sikerült megszereznie a magyar trónt.⁵⁹ Ugrin ezekben az években már nem mutatott sok aktivitást az országos politikát illetően, ami minden bizonnyal annak tudható be, hogy ekkor már nagyon idős volt. Az 1307-es rákosi gyűlésen még jelen volt, s ugyancsak a méltóságsor elején szerepel Károly 1308. szeptember 22-én kelt oklevelében. Ugyanakkor az

56 SRH II. 48.; KM 34. p. 81. fej. A XIV. századi krónikakompozíció szerint Ottót szintén kiűzték Magyarországról, de a körülményeket nem részletezi. (SRH I. 483–484.; KK 122. p. 191. fej.) Az Vencel lemondása és Ottó félreállítása között történt eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü* II. 47–48. p.; *Bertényi*, 1987. 38–42. p.; *Csukovits*, 2012. 65–66. p.

57 Domanovszky szerint, mivel más forrás nem erősíti meg a fogolyátadás tényét, valószínű, hogy a Pozsonyi Krónika célja ezen a ponton is Ugrin kiemelt szerepének hangoztatása. (*Domanovszky*, 1905. 521. p.) Kristó elfogadta a forrás hitelét, s a fogolyátadást azzal a Kán László által folytatott politikával hozta összefüggésbe, mely szerint a vajda saját hatalmának megtartása érdekében csak óvatosan, taktikai okokból támogatta Károlyt. Felhívja a figyelmet arra, hogy a Krónika szerint a jelenet Szegednél játszódott le, mely László érdekszférájának határán volt, hiszen 1310. április 8-án a vajda itt adta ki azt az oklevelet, melyben elismerte Károlyt urának, s felvetette a Szent Korona és az elkobzott egyházi javak visszaadásának lehetőségét. (*Kristó*, 1983b 283., 289–290. p.; László oklevelére I. AOKlt. II. 863. sz.) Borsák pártállására I. *Kristó*, 1999. 47–48. p.

58 AOKlt. II. 134. sz.

59 Az eseményekre bővebben: *Hóman–Szekfü*, II. 48–53. p.; *Bertényi*, 1987. 43–46. p.; *Csukovits*, 2012. 66–69. p.

1308 novemberi pesti zsinaton, továbbá Károly 1309. évi koronázásán már csak követek útján képviseltette magát.⁶⁰

1307 és 1309 között Ugrin tárnokmesterként tűnik fel a forrásokban, tisztségéről a Pozsonyi Krónika is említést tesz. A trónharcok idején a tárnokmesterség a főméltóságok hierarchiájának élére ugrott, a nádori tisztség, miután több oligarcha is kisajátította, vesztett jelentőségéből. A tárnokmesteri tisztség jelentőségét tanúsítja, hogy Csák Máté az 1309. évi kékesi találkozón e méltóságért cserébe volt hajlandó elismerni királyának Károlyt. Kristó szerint a tárnokmesterség ideiglenes elsőbbsége éppen abból származott, hogy a tisztséget Ugrin, mint Károly elsőszámú világi támogatója viselte.⁶¹

Elsősorban Bertényi Iván hivaltörténeti kutatásai során terjedt el az a felvetés, mely szerint Ugrin 1304 és 13011 között országbíró lett volna. Bertényi ezt egy 1311. évi oklevélre alapozta, melyben Ugrin egy Bács megyei birtokperben ítélezett, s parancsára a bácsi káptalan jelentést tett Károly királynak az eljárásról. Tóth Ildikó ezt a forrást párhuzamba állította egy Csák János által 1313-ban kiadott diplomával, melyben az országbíró egy olyan, a század első éveiben indult Valkó megyei hatalmaskodási perben ítélezett, melynek során Ugrin korábban bírságot szabott ki az érintettekre, amiért azok nem jelentek meg előtte. Felhívja a figyelmet arra, hogy a két per, melyben Ugrin bíróként jár el, olyan megyékben zajlottak, melyek Ugrin tartományúri hatalma alatt álltak, s ebből arra következtet, hogy Ugrin bírói tevékenysége nem esetleges országbíróságával függ össze, hanem például szolgál arra a jelenségre, ahogy az egyes tartományurak az uralmuk alatt tartott területeken kisajátították az igazságszolgáltatást, s tartományaikban maguk számítottak a legfőbb bírónak. Továbbá rávilágít arra, hogy míg Csák János Budán keltezte okleveleit, s bírói működése az ország egész területére kiterjedt, addig Ugrin csak saját territóriumában bíraskodott. Tóth legfontosabb érve szerint egy országbíró kinevezéséhez arra volt szükség, hogy Károly az egész ország ura legyen, erre pedig csak 1310 után volt lehetősége. Mindezt azzal állítja párhuzamba, hogy Vencel azért tudott országbírót kinevezni, mert a XIV. század első éveiben az ország jelentős része őt támogatta.⁶²

60 AOKlt. II. 243., 459., 494., 668. sz.; *Kristó*, 1999. 55–59. p.

61 AOKlt. II. 232., 243., 272., 459., 494., 668. sz.; SRH II. 48. p.; KM 34. p. 82 fej. A trónharcok idején több oligarcha is önkényesen nádornak titulálta magát. (*Engel*, 1996. I. 1–2. p.; *Kristó*, 1999. 43. p.)

62 *Bertényi*, 1976. 63., 235. p.; *Tóth*, 1999. 146–148. p. Ugrin 1311. évi oklevele: AOKlt. III. 195., 208. sz. János oklevele: AOKlt. III. 577. sz.

A trónharcok zűrzavaros időszakában a nyers erő többet ért, mint egy bírósági határozat, s ennek következtében a széthulló központi hatalom igazságszolgáltató szerveinek — köztük az országbírói intézménynek — a jelentősége drasztikusan visszaesett. A Károlyt támogató nagyurak többsége maga is tartományúri hatalom birtokában volt, s még ha közülük valaki viselte is volna a tisztséget, minden bizonnyal irreális törekvés lett volna, hogy bírói hatalmát a többi nagyúr érdekszférájában érvényesítse. Ez nem is állhatott érdekében senkinek, de főleg Károlynak nem, ha ugyanis egy főbíró határozatait kívánta volna érvényesíteni az őt névlegesen elismerő oligarchák területein, akkor joggal számíthatott volna azok elpártolására, amit nem engedhetett meg a trónharcok éveit alatt, hiszen legfontosabb célja saját támogatottságának fokozása volt.⁶³

Ugrin tartományurasága

Mivel Ugrin tartományúri mivoltát a történetírás hosszú időn át megkérdőjelezte, területiális hatalmát csak ritkán és nagyvonalakban vázolták fel. Az mindig egyértelmű volt, hogy az ország déli részén, a Szerémségben és a Száva-mentén tett szert jelentős befolyásra, de konkrétan, megyékre behatárolva még nem lokalizálták tartományát.⁶⁴

Ugrin, egy 1303. augusztus 22. előtt kelt parancslevelében bácsi, szerémi, pozsegai és valkói ispánként tünteti fel magát. A levélben felszólítja a valkói *curialis comest* és a szolgabírókat, hogy a bácsi káptalan képviselőjével egy bir-

63 Az igazságszolgáltatás devalválódására l. Bertényi, 1976. 60–73. p. Az országbírói tisztség felújítása szerves részét képezte Károly centralizáló politikájának, mivel az az oligarchák szuverén igazságszolgáltatásának felszámolására irányuló törekvések első lépése volt. (Tóth, 1999. 148–149. p.)

64 Pauler csak, mint „a szerémi hatalmas úr” emlegette Ugrint. (Pauler, 1899. 468. p.) Karácsonyi nagyvonalakban a Száva-mentére lokalizálta működését. (Karácsonyi, 1995. 360. p.) Hóman szerint befolyása a Drávántúlra, a Szerémségre és a Macsói bánagra terjedt ki. (Hóman–Szekfü II. 35. p.) Engel próbálta meg elsőként meghatározni a hatalma alá tartozó megyéket, melyek szerinte Pozsega, Valkó, Bács, Szerém, Torontál, Keve és tán Temes és Krassó voltak. (Engel, 2003. 385–386. p. 93. sz. jegyz.) Szűcs szerint már az 1270-es évek végén tartományúri hatalmat épített ki a „déli részeken”. (Szűcs, 1993. 291. p.) Tóth szerint Bács és Valkó tartoztak fennhatósága alá. (Tóth, 1999. 146. p.) Zsoldos lényegében Engel álláspontjához csatlakozva Pozsegavártól Temesvárig határolta be tartományát. (Zsoldos, 2012. 353. p.) Csukovits Enikő a Dráva–Száva közére és az Al–Duna vidékére lokalizálta territóriumát. (Csukovits, 2009. 13. p. (Térkép), 13–14. p.; Csukovits, 2012. 74. p.)

tokrészt iktassanak egyik familiárisának. A valkói *curialis comes* 1303. szeptember 5-én kelt válaszlevelében tanúsítja, hogy végrehajtották Ugrin parancsát.⁶⁵ Ugrin szerémi és valkói befolyása már a korábbi évtizedekben is tetten érhető volt. A szerémi ispánok archontológiája a Csák-párt hatalmának stabilizálódásakor szakadt meg, s a tisztség legközelebb Ugrin 1303-as oklevelében fordul elő. Mindebből feltételezhető, hogy az 1270-es évek végétől a megyében Ugrin befolyása érvényesült.

Ahogy arról fentebb szó volt, Ugrin vélhetően az 1280-as években építette ki központját a Valkó megyei Újlakon. Noha a megye az 1290-es években királynéi befolyás alá került, egy vár jelentősen megváltoztatta az erőviszonyokat, hiszen annak vonzáskörzetében a várúr akarata érvényesült.⁶⁶ Ugrint megelőzően utóljára Thomasina Morosini halálának évéből, 1296-ból van adat valkói ispánról, azt követően csak alispánokról tudunk. Válaszlevelében a valkói *curialis comes* Ugrin mester *officialis*ának nevezi magát, ami annak bizonyítéka, hogy Ugrin, mint a térség nagyhatalmú ura a saját ellenőrzése alá vonja a megyét.⁶⁷ Mivel Albertino Morosini hercegségéről csak 1298-ból származik az első adat, elképzelhető, hogy a Thomasina halála után keletkezett hatalmi űrt kihasználva Ugrin kiterjesztette befolyását egész Valkó megyére.

Ugrin fokozatos nyugati irányú terjeszkedését bizonyítja, hogy a XIII–XIV. század fordulóján Pozsega megye is fennhatósága alá került, hiszen miután gyámsága alá vette a gyermek Károlyt, formálisan átadta neki a korábbi hercegi központot. A XIII. század végén a területi magánhatalom kiépítésére törekvő nagybirtokosok egyik jellemző módszere hatalmuk kiterjesztésére a királyi várak kisajátítása, jogtalan elfoglalása volt.⁶⁸ Noha Albertino 1298-ban Pozsega örökös ispánja lett, Ugrin a század utolsó éveiben már nem csak, hogy az ellentáborba tartozott, hanem annak egyik vezéralakja volt. Elképzelhető, hogy Ugrin nyílt konfrontációba bocsátkozott a központi hatalmat megtestesítő hercegséggel, de az sem kizárt, hogy egyszerűen bemasírozott a III. András halálát követően az országból távozó Albertino területére.

65 AOklt. I. 437., 442. sz.

66 Fügedi, 1986. 123–131. p.

67 A valkói ispánok archontológiáját I. Zsoldos, 2011. 220. p.; Az *officialis*ok szerepére: Köblös József: *Officialis*. In: KMTL 502. p.; Tóth 2001. 25–26. p.; Noha maga nem ismerte el Ugrin tartományuraságát, Kristó is a valkói *curialis comes* oklevelét hozta fel példaként arra a folyamatra, melynek során a királyi tisztviseelő funkciójában végbement változás a közigazgatás magánjellegűvé fejlődését tükrözi. (Kristó, 1979. 194. p.)

68 Fügedi, 1977. 62. p.; Kristó, 1979. 158–159. p.

Ugrin Bács megyei térnyeréséről az általa kiadott 1303. évi oklevél tesz elsőként említést. Nem valószínű, hogy már az Árpád-korban is kiterjesztette volna befolyását a megyére, hiszen Szerémmel és Valkóval ellentétben Bács a Duna bal partján feküdt. A tatár támadás mutatja, hogy Ugrinnak elsősorban a déli területekre kellett összpontosítania védelmi erőit, ezzel szemben a Duna természetes és jól védhető északi határt biztosított tartományának. Ez különösen fontos lehetett András uralkodásának utolsó éveiben, mikor a délvidéki nagybirtokos már az ellenség táborát gyarapította. Ugyan Ugrin és a központi hatalom esetleges fegyveres konfliktusáról nem szólnak a források, mindazonáltal ettől elsősorban a hercegség felől, nyugati irányból kellett tartania. Valószínű tehát, hogy Bács megyére Ugrin már a trónharcok során terjesztette ki befolyását.

A fenti négy megye egyértelműen Ugrin tartományát képezte. Engel szerint a Szerémségtől keletre fekvő térség azért tartozhatott Ugrin befolyási övezetébe, mert ezen a vidéken Károlynak nem kellett harcolnia az ország újraegyesítése során, s később ide vonult vissza szorult helyzetében.⁶⁹ Azok az ispánok, akik a három vonatkozó megye, Keve, Krassó és Temes élén álltak a XIII–XIV. század fordulóján, nem hozhatók kapcsolatba Ugrinnal.⁷⁰ Csukovits Enikő három krassói várat, Érsomlyót, Haramot és Illyédet Ugrin királyra szállott váraként tart számon, de ezek a várak sem hozhatók összefüggésbe Ugrinnal.⁷¹ Az a felvetés, mely szerint Ugrin tartományához hozzátartozott a macsói bánság is, minden bizonytalansággal nem állja meg a helyét. Amennyiben felügyelte volna a területet, valószínűleg kisajátította és következetesen használta volna a báni titulust, ahogy azt több területi hatalommal bíró nagyúr (Kán László, Kőszegi Henrik, Frangepán Duim, Babonicsok, Šubićok) példáján is látható.⁷²

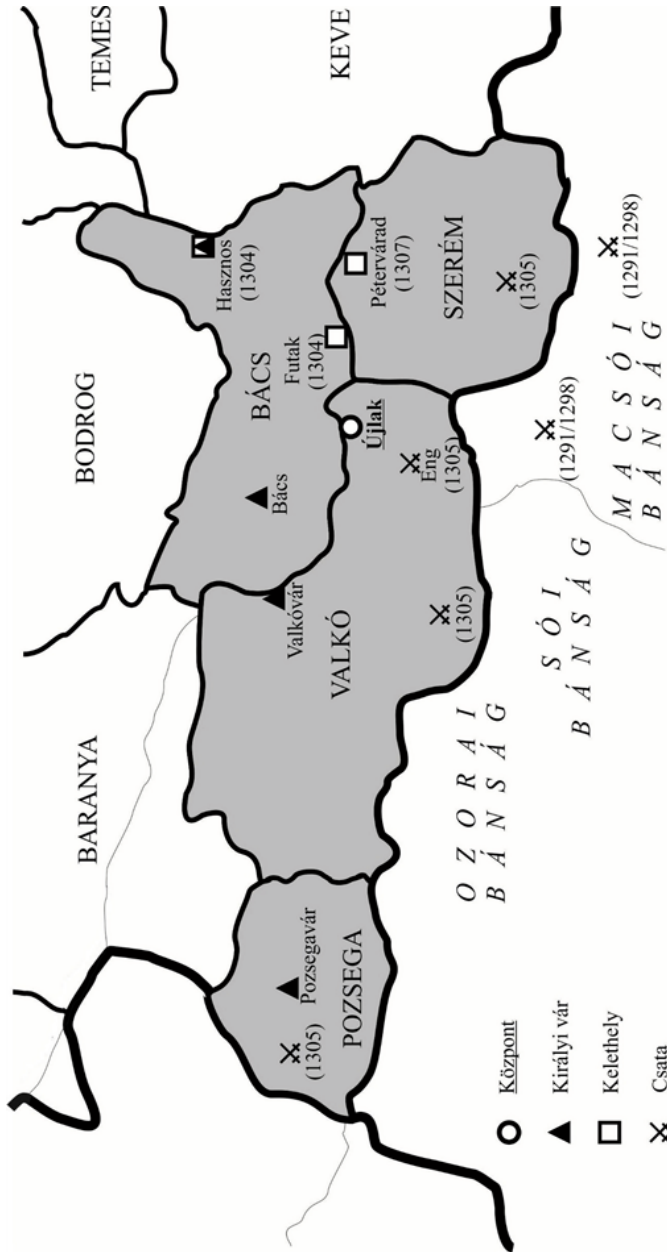
69 Engel, 2003. 338., 340–341., 385–386. p. 93. sz. jegyz.

70 Keve és Krassó megyét a XIII. század végén együtt kormányozták, az ispánok archontológiáját l. *Zsoldos*, 2011. 161–162., 165–166. p. Az Anjou-kor első ismert krassói ispánja Kacsics Simon nem köthető Ugrinhoz, mivel tudott róla, hogy Csák Máté familiárisa volt, s a trónharcok során állt át Károly oldalára (*Karácsonyi*, 1995. 723. p.)

71 *Csukovits*, 2009. 13. p. (Térkép) Érsomlyóra l. *Engel Pál–Feld István: Érsomlyó*. In: KMTL 197. p.; *Fügedi*, 1977. 190. p.; *Györffy*, 1998. III. 493. p. Haramra: *Bóna István–Kristó Gyula: Haram*. In: KMTL 254. p.; *Györffy*, 1998. III. 487–489. p. Illyédre: *Benkő Elek: Illyéd*. In: KMTL 281. p.; *Fügedi*, 1977. 145. p.; *Györffy*, 1998. III. 485. p.

72 A méltóságcímek kisajátításának jelentőségére a vonatkozó időszakban l. *Kristó*, 1979. 189–190. p.

2. ábra. Ugrin tartománya

Ugrin és Károly együttműködése a délvidéki nagyúr tartományában is megfigyelhető, ahol Károly gyakorolta királyi jogait. Károly hatalomgyakorlása eleinte személyes jelenlétével függött össze: azon okleveleit, melyek az érintett territóriumot illetően rendelkeznek, s ismerjük a kelethelyét, mind az Ugrin által felügyelt megyékben bocsátotta ki. Közismert, hogy Károly a század első éveiben az Újlakhoz közeli bélakúti monostorban lakott, s csak 1307-ben, Buda sikeres megvívása után költözött be a magyar királyok hagyományos székhelyére.⁷³ Károly már 1302 óta tett adományokat az Ugrin által felügyelt Pozsega és Bács megyékben. 1303-ban Salamonharasztján kiadott oklevelében a néhai File *comes* fait, Lőrincet, Pált, Pétert és Miklóst, a neki teljesített szolgálatokért felmenti az ország összes bírójának joghatósága alól. Noha már ez is sokatmondó, 1304. május 6-án, Futakon kiadott oklevele már egyértelmű, melyben kimondja, hogy Miklós fia Gergely mestert felmenti az ország összes, kiváltképp Valkóban lévő bírójának joghatósága alól, mert szolgálatai miatt állandó jelleggel udvarában kívánja tartani, s így az ítékezés jogát magának tartja fenn. Egy másik, 1304-ben kiadott oklevelében, az örökös híján a koronára háramlott Valkó megyei Pacsinta földet adományozta Gergely mesternek, aki küldöncként járt Károly nagyanyjánál, Mária királynénál, majd a hazaúton Károly ellenségeinek fogságába esett.⁷⁴

A kivételes bánásmód, melyet Gergely mester élvezett, szolgálatai fényében nem véletlen. Noha a File *comes* fiainak tett adomány nem részletezi azok szolgálatait, így is levonható az a következtetés, hogy Károly csak azokat a személyeket vonta ki Ugrin fennhatósága alól, akik közvetlenül neki tettek szolgálatokat, s így közvetlenül az ő személyéhez kötődtek. Egy 1311. július 27-én kelt oklevél arról tanúskodik, hogy Károly ugyancsak saját joghatósága alá vonta Futaki Dénest, s rendkívül széles jogköröket biztosított számára saját birtokain. Dénes ugyancsak személyesen Károlyhoz köthető, 1316-ban bácsi ispánként tűnik fel. További források tudósítanak róla, hogy Károly birtokokat és adómentességet adományozott Ugrin megyéiben azután is, hogy már nem tartózkodott tartományában.⁷⁵

73 Zsoldos, 2012. 353–354. p. Károly Ugrin tartományában kiállított oklevelei: AOklt. I. 509., 603., 611. sz. Károly bélakúti tartózkodására l. Bertényi, 1976. 112. p.; Karácsonyi, 1995. 363. p.

74 A pozsegai és bácsi adományok: AOklt. I. 316., 451. sz. 1303: AOklt. I. 509. sz. 1304. május 6.: AOklt. I. 603. sz. 1304: AOklt. I. 675. sz.

75 Tóth, 2001. 29. p. Futaki Dénes adománya és bácsi ispánsága: AOklt. III. 122. sz.; Engel, 1996. I. 100. p. Károly további adományai: AOklt. II. 325. sz., AOklt. III. 169. sz.

Az Ugrin és Károly közötti hatalommegosztást, s egymás pozícióinak tisztelben tartását mutatja, hogy Károly nem tett kísérletet Ugrin familiájának megbontására. Általánosan elismert tény, hogy az erős tartományúri hatalom egyik legfontosabb pillérének a nagybirtokos familiája jelentette.⁷⁶ Ugrin familiárisainak többségét és politikai szerepüket főként a Károlytól nyert adománylevelekből ismerjük. Zsadány Dénes már évtizedek óta Ugrin szolgálatában állt. Ahogy arról fentebb szó volt, a nagyúr már 1268-ban honorálta szolgálatait, s adományát 1273-ban megerősítette. Minden bizonnyal ő az a bizonyos Arnatus fia Dénes, aki 1308-ban annak a bizottságnak a tagjaként tűnik fel, melynek vizsgálata alapján Károly visszaállította jogaiba a budai egyházat. Károly 1309. évi koronázásán Ugrin képviselőjeként jelent meg.⁷⁷ Benedek több ízben is felbukkant az események forgatagában: az 1290-es évek végén a magyar urak követeként járt Itáliában, Károly megérkezése után a bíborosi kollégiumhoz ment követként, majd az osztrák szövetség megkötése érdekében járt Habsburg Albertnél. Károly 1309. évi koronázásán saját jogon és Ugrin egyik képviselőjeként volt jelen, vissza azonban már nem tért, mert a Kőszegiek fogságába esett. További sorsáról nincsenek információk.⁷⁸

Ugrin familiájának kiemelkedő tagja volt Garai Pál, aki 1310-ben a pozsegai királyi várhoz tartozó Dornoch birtokot kapta szolgálataiért, melyeket az adománylevelével hosszasan részletez. Innen tudjuk, hogy Garai volt az, aki várnagyként Károly rendelkezésére bocsátotta Pozsegavárat, visszaverte az Ugrin tartományára támadó Kőszegi-seregeket, elfojtotta a Károly ellen szerveződő Pozsega megyei felkelést, részt vett a csehek elleni hadjáratban, majd 1305-ben visszaverte a dél felől támadó Dragutin István szerb király hadait. Garai Pál várnagyként Ugrin familiájának egyik legfontosabb és legtekintélyesebb tagja volt, s az adománylevelében részletezett szolgálatai több fontos eseményre világítanak rá.⁷⁹

76 *Kristó*, 1979. 167–172. p.; *Fügedi*, 1986. 136. p.

77 1308: AOKlt. II. 459. sz. A két személy azonosítására l. *Kristó*, 1999. 53. p.

78 László szerémi püspök 1309. szeptember 1-én kelt leveléből tudjuk, hogy Kőszegi Henrik familiárisai fogságban tartják Ugrin küldöttét, aki a királytól igyekezett hazafelé. (AOKlt. II. 708. sz.) Mivel köztudott, hogy Benedek jelen volt Károly június 15-i koronázásán, a körülmények és főként a két esemény időbeli közelsége okán könnyen elképzelhető, hogy a püspök levelében szereplő fogságba vetett követ Benedekkel azonos.

79 AOKlt. II. 855. sz. A várnagyok a tartományurak kezén lévő várak élén annak személyes helyettesei, s várparancsnokként a magánhadereg egységeinek hadvezérei, kiknek jelentősége felértékelődött a 14. század első éveinek oligarchikus viszonyai közepette. (*Fügedi Erik*: Várnagy. In: KMTL 715–716. p.)

1304–1305 folyamán a Kőszegiek mélyen benyomultak Ugrin tartományába. A támadás nyugati irányból érkezett, először Pozsega megyét dúlták fel, majd 1305. január 23-án Kőszegi Henrik szlavón bán már Valkó-Szentgyörgyön állított ki oklevelet. A Kőszegi seregek egészen Eng királyi városig vonultak, mely a megye keleti felében feküdt. Garai felmentette a várost, s fokozatosan szorította ki előbb Valkóból, majd Pozsegából az ellenséges hadakat.⁸⁰ A Szerémre és Valkóra támadó szerb seregeket Ajnard fia János vezette, aki az adománylevelével szerint Ugrin ellen intézett támadást. János feltűnik Ugrin udvarbírójának egy keltezetlen oklevelében.⁸¹ Ez alapján elképzelhető, hogy maga is a délvidéki nagybirtokos függésébe került, s szerb segítséggel kívánt fellépni a tartományúr ellen. Garai azonban legyőzte seregét, és a foglyul ejtett Jánost átadta Ugrinnak.

Ismert jelenség, hogy a tartományurak a királyi udvar felépítéséhez hasonlóan udvart szerveztek maguk köré. Ugrin familiájának kiemelt tagjai esetében látható, hogy konkrét, jól meghatározható feladatkörökben teljesítettek szolgálatot: Garai Pál hadvezetői, Benedek jellemzően diplomáciai feladatokat látott el. Zsádány Dénes pontos tevékenységéről nem szólnak a források, de abból, hogy évtizedeken keresztül Ugrin bizalmi köréhez tartozott, jogosan feltételezhető, hogy ugyancsak fontos szerepet töltött be familiájában. Továbbá források bizonyítják, hogy Ugrinnak saját udvarbírója volt. Mindez mutatja, hogy Ugrin udvartartása minden bizonnyal hasonló módon épült fel, mint a többi, területiális hatalommal bíró nagyúr.⁸²

Fontos megjegyezni, hogy Ugrin familiárisai közvetett módon szolgálták Károlyt, az Anjou-hercegnek tett szolgálataikat elsősorban nem az ő alattvalóiként, hanem az őt támogató Ugrin familiárisaiként teljesítették. Garai Pál a Kőszegiek és a szerb hadak ellen vívott harcokban Ugrin tartományát és területiális hatalmát védte, Benedek itáliai követjárásai még azelőtt kezdődtek, hogy Károly magyar földre érkezett volna, s az osztrák szövetség megkötése érdekében is nagy

80 Kőszegi Henrik oklevele: AOKlt. I. 698. sz. Karácsonyi szerint Eng ostromára 1302–1303 folyamán került sor. (*Karácsonyi*, 1995. 438. p.) Kristó hozta összefüggésbe Henrik oklevelét és Eng ostromát, így datálva a hadjáratot 1304–1305-re. Álláspontja szerint a hadjárat célja az volt, hogy a Kőszegiek kiterjesszék fennhatóságukat a gazdag Szerémségre. (*Kristó*, 1983a. 246.)

81 DL 94 012. Ugrin udvarbírója Chopou fia András és Kozma mester perében jár el, ami azért érdekes, mert András érintett volt abban a perben is, melyben 1279 decemberében Ugrin tárnokmesterként ítélkezett, akkor a vasvári káptalan javára, mert András nem jelent meg a bíróságon. Ez alapján feltételezhető, hogy András is Ugrin egyik familiárisa volt.

82 A tartományúri udvartartásokra l. *Kristó*, 1979. 193. p.; *Fügedi*, 1986. 135. p.

valószínűséggel Ugrin megbízásából járt el. Noha szolgálataikat Károly adományokkal jutalmazta, nem vonta őket saját joghatósága alá, mint tette azt más, Ugrinhoz nem köthető személyekkel. Erre nem is volt lehetősége, hiszen számára is egyértelmű volt, hogy hűségük Ugrin támogatásának függvénye, mert noha Ugrin katonái a szerbektől zsákmányolt hadilobogókat hűségük jeléül elküldték Károlynak, a foglyul ejtett hadvezért mégis Ugrin kezére adták. Károly, 1310. szeptember 4-én kelt oklevelében a Pozsega megyei Lypia birtokot visszaadja Iván fia Miklósnak, kitől azt korábban hűtlenség miatt elvette, de többek között Ugrin mester kérésére megbocsátott neki. Ez a forrás is alátámasztja, hogy noha Károly gyakorolhatta királyi jogait, Ugrin figyelemmel kísérte tartományában az uralkodó tevékenységét.⁸³

Noha Ugrin a Károllyal való együttműködése miatt nem nevezhető oligarchának, minden bizonnyal az ő pályafutása sem volt mentes törvénytelenégektől. Nincs olyan forrás, amely esetleges hatalmaskodásairól adna információt, de ez minden bizonnyal csak annak tudható be, hogy Károly gyámjaként, s leghűségesebb támogatójaként nem kérték számon rajta esetleges túlkapasait. Ugyanakkor egy 1302. október 1-én kelt oklevél arról tanúskodik, hogy az esztergomi egyház konventje előtt Miklós fia Desev, továbbá Dénes fiai Tamás és István panaszt tettek az ügyben, hogy szerémi birtokaikat hatalmaskodva elfoglalták. Ez alátámasztja, hogy Ugrin tartományában is került sor hatalmaskodásra, s elképzelhető, hogy a birtokosok azért nem a helyi igazságszolgáltatásnál keresték igazukat, mert a hatalmaskodók kötődtek a helyi tartományúrhoz.⁸⁴

Miután Károlyt az ország egyre több vidékén ismerték el a helyi nagyurak Magyarország királyának, egyre több helyen tudta gyakorolni uralkodói jogait, de csak az őt névlegesen elismerő oligarchák érdekei által korlátozva. Ezzel párhuzamosan tevékenysége egyre kevésbé érintette Ugrin tartományát, ahonnan minden bizonnyal semmilyen ellenséges lépéstől nem kellett tartania, Ugrin pedig valószínűleg idős kora miatt egyre inkább elvonult az országos politikától, s élete utolsó éveiben már csak saját tartományában tevékenykedett. Utolsó ismert intézkedése, mikor 1311-ben utasította a bácsi káptalant, hogy a Bács megyei Mateuka földbirtokot iktassák familiárisának, Zsádány Dénes mesternek, mert az őt beperlők nem tudták igazolni jogosultságukat, s elismerték, hogy nincs joguk a földre, továbbá az eljárásról tegyenek jelentést Károly királynak. Nem ez

83 1310. szeptember 4.: AOKlt. II. 955. sz. A szerb betörés visszaverése után Károly megerősítette III. András 1298-ban, Ugrin familiárisainak tett adományát: AOKlt. II. 247. sz.

84 AOKlt. I. 289. sz.

volt az egyetlen eset, hogy Ugrin személyesen intézkedett valamely kiemelkedő familiárisa érdekében. Csák János országbíró 1313. augusztus 1-én kiállított oklevele arról tanúskodik, hogy Garai Pál peres ügyeinek bizonyítására a király, az országbíró és a boszniai káptalan által kiállított diplomák mellett a néhai Ugrin tárnokmester okleveleit is bemutatta, melyek szerint a tartományúr kilenc alkalommal is elmarasztalta Garai ellenfeleit.⁸⁵

Ugrin még 1311 végén meghalt. Ezt kétségtelenné teszi, hogy fia, Miklós egy 1317. december 27-én kelt, Ugrin egy korábban tett Pozsega megyei birtokadományát megerősítő oklevelében azt írja, hogy a megerősítésre az apja halála utáni hatodik évben került sor.⁸⁶ Ellentétben az egyes oligarchák utódaival, Miklós nem örökölte meg apja tartományúri hatalmát, ugyanis az Ugrin kezén lévő megyékben, annak halála után Károly új tisztségviselőket nevezett ki.⁸⁷ Ugyanakkor abból, hogy Miklós az említett oklevelét Újlakon, apja tartományúri székhelyén adta ki, arra következtethetünk, hogy a család magánjait nem érte kár, s Miklós a későbbiekben sikeres politikai karriert futott be. Részt vett I. (Nagy) Lajos király nápolyi hadjárataiban, s 1350 áprilisában, Aversa nevezetes ostrománál megsebesült. Ezt követően magas tisztségekhez jutott: 1353–1354 folyamán királyneői tárnokmester, majd 1355–1359 között macsói bán volt. Élete legvégén, 1359-ben országbíró lett, de még az év végén, vagy legkésőbb 1360 elején meghalt. Egyetlen gyermeke, akiről a források tanúskodnak az a László volt, aki nem sokkal később, 1364-ben halt meg, s vele együtt a Csák-nemzetség Újlaki-ága is kihalt.⁸⁸

Összegzés

Ugrin meghatározó személyisége volt a középkori magyar történelem egy fordulatokban rendkívül gazdag korszakának. A kései Árpád-kor valamennyi kiemel-

85 A bácsi káptalannak adott utasítás és a káptalan jelentése: AOKlt. III. 208., 195. sz. Györffy György szerint az ügyben érintett személy Futaki Dénessel azonos. (*Györffy*, 1998. I. 224–225. p.) Csák János országbírói oklevele: AOKlt. III. 577. sz. Ugrin intézkedései például szolgálnak a tartományúri hatalom azon jellemző vonására, mely szerint a helyi igazságszolgáltatás a helyi nagyúr döntéseit hivatott végig vinni. (*Kristó*, 1979. 199–204. p.)

86 AOKlt. IV. 670. sz.

87 *Zsoldos*, 2012. 353–354. p.; *Engel*, 1996. I. 100., 164., 199. p.; egyedül a valkói ispánként feltűnő Garai Pál köthető Ugrinhoz. (*Engel*, 1996. I. 221. p.)

88 *Karácsonyi*, 1995. 364. p.; *Bertényi*, 1976. 112. p.; Miklós viselt méltóságaira l. *Engel*, 1996. II. 48. p.

kedő momentumánál jelen volt s négy évtizeden keresztül rendre az események egyik kulcsfigurájaként, alakítójaként bukkant fel. Úgy tűnhet, erre a sorsra predestinálódott, hisz a nagybirtokos réteg azon generációjának volt a tagja, amely a központi hatalom meggyengülésével párhuzamosan olyannyira megerősödött, hogy képes volt kezébe venni az ország irányítását. Noha IV. László megkoronázásakor még az összeesküvők köreiből tűnik fel, a bárói érdekcsoportok ki-kristályosodása után már a Csákok szövetségének egyik oszlopa, később egyik vezetője. Az ellenpárt bukása, s a kormányzati pozíciók bezárása után akadálytalanul szilárdíthatta meg befolyását a déli megyékben, ahová aztán visszahúzódní kényszerült, miután politikai súlya miatt az egyre inkább elzúlló uralkodó eltávolította udvarból a politikáját támogatni vonakodó főurat.

A kegyvesztettség nem törte derékba Ugrin karrierjét, hisz területi befolyása, s ereje ekkor már kellően erős volt ahhoz, hogy átvészelje a háttérbeszorulás éveit. A befolyásának ellensúlyozására közvetlenül a szomszédságában létrehozott anyakirálynéi hercegség mellett csak a tartományépítéstől remélhette befolyása megőrzését. Noha III. András trónra kerülése után visszatért a politikai életbe, s évekig igyekezett együttműködni a központi hatalommal, az 1290-es évek végére tudatosulnia kellett benne, hogy annak a rendi jellegű politikának a megvalósulása, melyet az egyházi értelmiség és András követni kívánt, nem azonos személyes érdekeivel. Ez a politika ugyanis pont azt, az országot érdekszférákra felosztó dezintegrációt kívánta megakadályozni, s visszafordítani, mely az elmúlt alig több, mint két évtizedre volt jellemző, s mely folyamatban Ugrin befolyása és magánhatalma gyökeredzett. Ennek megfelelően Ugrin elfordult III. Andrástól, majd miután az Anjou-párti szervezkedés egyik vezetőjévé vált, gyámsága alá vette a gyermek Károlyt.

Az Árpád-ház kihaltával a már évtizedek óta életképtelen rendszer végleg összeomlott, s a központi hatalom megszűnése után a területi hatalommal bíró nagyurak, immár minden akadály nélkül, teljesen szuverén módon kormányozhatták területeiket. Ugrin csakugyan szilárd hatalommal rendelkezett az általa felügyelt megyékben, amit az sem árnyékol be, hogy tartományában pártfogoltja, Károly gyakorolta uralkodói jogait. Minden befolyását latba vetve támogatta Károlyt a trón megszerzéséért folytatott harcban, hisz egy kiskorú uralkodó gyámjaként korlátlan befolyással bírhatott volna a királyi politikára. Tartományuraságáról elmondható, hogy biztos alapokon álló, erős hatalom birtokában volt. Familiárisain keresztül teljes kontroll alatt tartotta a helyi közigazgatást és igazságszolgáltatást, valamint erős magánhadserg birtokában több alkalommal is sikeresen védte meg területét. Károlynak tett hűséges szolgálatai miatt sokáig indokolatlanul vitatták tartományúri mivoltát, azonban az együttműködés nem

jelentett alávetettséget számára, mert hűségéért cserébe a trónért küzdő Anjou herceg elismerte Ugrin territoriális hatalmát.

Források és irodalom

- Anonymus *Anonymus: A magyarok cselekedetei.* Ford.: Veszprémy László. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Bp. 1999. 7–86. p.
- AOkt. Anjou-kori oklevéltár. Főszerk. Kristó Gyula – Almási Tibor. Szerk.: Kristó Gyula et al. Bp.-Szeged. 1990–
- ÁÚO Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874.
- Bertényi, 1976. *Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Bp., 1976.
- Bertényi, 1987. *Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában.* (Magyar história) Bp., 1987.
- Bertényi, 2000. Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2000.
- CD Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- CDCr Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatski zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Coll. Tadeusz Smičiklas. II–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990.
- Csukovits, 2009. *Csukovits Enikő: Az Anjouk birodalma 1301–1387. Magyarország története.* 5. köt. Bp., 2009.
- Csukovits, 2012. *Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon I. köt. (I. Károly és uralkodása 1301–1342).* Bp., 2012.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképtár.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár.

- Domanovszky*, 1905. *Domanovszky Sándor: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések.* In: Századok, 39. (1905) 397–419., 518–547. p.
- Engel*, 1996. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II. köt. (Historia könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.)* Bp., 1996.
- Engel*, 2003. *Engel Pál: Az ország újraegyesítése. (I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen 1310–1323).* In: *Uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Bp., 2003. 320–408. p.
- Engel*, Genealógia *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM.* Bp., 2001.
- Fügedi*, 1977. *Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.)* Bp., 1977.
- Fügedi*, 1986. *Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. (Nemzet és emlékezet)* Bp., 1986.
- Gerics*, 1987. *Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Bp., 1987.
- Györffy*, 1998. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998.*
- Hóman–Szekfű* *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet I–V. Bp., 1935–1936². (A vonatkozó köteteket Hóman Bálint írta)*
- Karácsonyi*, 1995. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. kiad. Bp., 1995.*
- Kézai* *Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: Bollók János. In: Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Bp. 1999. 87–173. p.*

- KK Képes Krónika. Ford.: Bollók János. Bev.: Szovák Kornél. Jegyz.: Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp., 2004.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994.
- KM Krónikáink magyarul III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2006.
- Kristó*, 1973. *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973.
- Kristó*, 1979. *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979.
- Kristó*, 1983a. *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. In: *Uő.*: Tanulmányok az Árpád-korról. (Nemzet és emlékezet) Bp. 1983. 241–268. p.
- Kristó*, 1983b. *Kristó Gyula*: Kán László és Erdély. In: *Uő.*: Tanulmányok az Árpád-korról. (Nemzet és emlékezet) Bp. 1983. 269–299. p.
- Kristó*, 1994. *Kristó Gyula*: Bevezető. In: Kun László emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 5.) Szeged. 1994. 5–42. p.
- Kristó*, 1999. *Kristó Gyula*: I. Károly király főúri elitje (1301–1309). In: Századok, 133. (1999) 297–346. p.
- MES Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999.
- Pauler*, 1899. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp., 1899². (reprint: Bp. 1984.)

- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp., 1923–1987.
- RD Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Zsoldos Attila. Bp. 2008.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum I–II.* Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1999.²
- Szűcs*, 1993. *Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok.* (História könyvtár - Monográfiák 1.) Bp., 1993.
- Tóth*, 1999. *Tóth Ildikó: Károly Róbert első országbírója.* (Adalékok Csák János országbírói működéséhez). In: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről.* Szerk.: Homonnai Sarolta et al. Szeged, 1999. 143–150. p.
- Tóth*, 2001. *Tóth Ildikó: Adalékok a Valkó megyei oklevélkiadás kezdeteihez.* In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 115. (2001) 23–31. p.
- UB *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V.* Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien 1955–1999.
- Wertner*, 1900. *Wertner Mór: Adalékok a Csák-nemzetség történetéhez.* In: *Turul*, 18. (1900) 162–171. p.
- Wertner*, 1909. *Wertner Mór: Az Árpád-kori bánok. Meghatározások és helyreigazítások.* *Századok*, 43. (1909) 377–415., 472–494., 555–570., 656–668., 747–757. p.
- Zsoldos*, 1997. *Zsoldos Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikátörténetének vázlatja.* In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 69–98. p.
- Zsoldos*, 2005. *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp., 2005.

- Zsoldos, 2007.* *Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História könyvtár – Monográfiák 24.) Bp., 2007.*
- Zsoldos, 2011.* *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Bp., 2011.*
- Zsoldos, 2012.* *Zsoldos Attila: Hűséges oligarchák. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr 2012. 347–354. p.*